

услугада турли муаллифларда илмий услугада ҳар хил фанларда қўлланилиш частоталари фаркли микдор параметрларига эга.

5. Сифат+от бирикмасининг семантик хусусиятлари услубларнинг системалилик характерини акс эттиради, бу тобе коппоненти аслий ва нисбий

сифатлардан ташкил топган атрибутив бирикмаларнинг қўлланилиш частоталарида яққол кўзга ташланади.

6. Ҳар иккала услубда атрибутив бирикмалар микдор параметрлари услубларнинг сифат фарқларини, услубий белгиларини юзага чиқарувчи тил воситалари сифатида намоён бўлади ва амал қилади.

Адабиётлар

1. Виноградов В.В. Современный русский язык, вып. I. -М.: 1938. -С. 155-156.
2. Головин Б.Н. Язык и статистика. -М.: 1971; Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими. -Пермь.: 1972; Кожина М.Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики. -Пермь.: 1966.
3. Ефремов А.Ф. Стилистика словосочетаний. Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка. - Куйбышев: 1963, 4-22-б.
4. Акуленко В.В. К определению функционального стиля. "Вестник Харьковского ун-та. №12, серия филологическая, вып 2, 1965, -С. 19. И.Р.Галперин. Речевые стили и стилистические средства языка. ВЯ, 1954, №4. -С.82.

РЕЗЮМЕ

Мақолада илмий ва бадий услублар алоҳида функционал услублар сифатида атрибутив сўз бирикмалари сатҳида дифференциация қилинган. Сифат+от модели атрибутив бирикмаларнинг статистик параметрлари мазкур услубларни услублараро ва услублар ичра фарқлаши кўрсатилган. Улар услубларнинг микдор ва сифат кўрсаткичларидир.

РЕЗЮМЕ

В статье научные и художественные стили дифференцируются как особые функциональные стили на уровне атрибутивных словосочетаний. Статистические параметры атрибутивных словосочетаний в модели «прилагательное + существительное» дифференцируют эти стили на межстилевом и внутри стилевом уровнях. Они являются количественными и качественными показателями этих стилей.

SUMMARY

In the article the scientific and belles-lettres styles are differentiated as separate functional styles at the level of attributive word combinations. The statistical parameters of attributive word combinations of the model «adjective+noun» differentiate these styles on the inter style and intra style levels. They are quantitative and qualitative indicators of these styles.

МӘМЛЕКЕТЛИК ТИЛ – БАСҚАРЫҰДЫҢ НЫЗАМЛАСҚАН ТИЛИ

А.Қ.Оразымбетов – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: давлат, конституция, тил, низом, адабий тил, мустақиллик, ёзув, нутқ.

Ключевые слова: государство, Конституция, язык, закон, литературный язык, суверенитет, письмо, речь.

Key words: government, constitution, language, law, literary, language independence, writing, speech.

Қарақалпақ тили-көркемлиги, сөз байлығы хәм өриси жағынан өз орнына ийе, аўызеки хәм жазба тил мәденияты кәлиплескен, дүньядағы мәмлекетлик статусқа ийе тиллердиң қатарында турып, Қарақалпақстан Республикасының мәмлекетлик тили болып табылады. Республикамызда мәмлекетлик тилдиң қолланылыў өрисин кеңейтиў, тәкирарланбас имканиятларын жүзеге шығарыў, раўажландырыў, еле де байып хәм жетилисип барыўына кең имканиятлар жаратыў – бүгинги күндеги әҳмийетли мәселелердиң бири.

«Мәмлекетлик тил» уғымы жаңадан пайда болған түсиник емес, ол – барлық еллерде әсирлер бойында қолланылып киятырған бурыннан бар уғым. Мәмлекетлик тил – кәлеген мәмлекет ушын зәрүрли қубылыс. Демек, қандай да бир мәмлекеттиң өзине хызмет етеуғын тийкарғы тили болыўы нызамлы қубылыс. Мәмлекетлик тил алды менен «бийлик тили», өйткени, мәмлекет – басқарыўдың институты менен механизми десек, мәмлекетлик тил –басқарыўдың нызамласқан тили, бийликтиң өмир сүриў тили.

Қандай да тил болмасын, егер ол мәмлекетлик тил болып жәрияланса, ол сол елдиң негизги тили. Сонлықтан да ол тил хәкимшилиқ басқарыў органларының хызмет бабында қолланылыўы шәрт. Сондай-ақ, ол рәсмий хўжетлерде, өндирис, билимлендириў, ағартыў, нызам, хуқыққорғаў органлары сыяқлы әҳмийетлик турмыстың турли тараўларында алды менен пайдаланылады.

Мәмлекет халқы меили бир миллеттен турсын, көп миллеттен қуралған болсын, бәрибир өзінше тил проблемаларысыз болмайды. Мәселен, бир миллетли мәмлекетте мәмлекетлик тил мәселеси таза лингвистикалық сыпатта болып, хәзирги глобалласыў шараятында мәмлекетлик тил проблемасы диалектлер менен бирге сырттан кирген сөзлер арасында жүзеге келеди. Ал, көп миллетли мәмлекетлерде мәмлекетлик тил мәселеси жеке тиллер арасында миллетлер аралық дәрежеде болып, сиясий-лингвистикалық түске ийе болады. Себеби, көп тиллилик жағдайында барлық

тиллерди хәрдайым тең сақлаў ямаса бирдей раўажландырыў мүмкин бола бермейди. Тиллердиң нызам жүзиндеги теңлиги менен хызмет етиў процесиндеги теңлиги деген екеўи еки бөлек түсиник. Конституцияда тиллер теңлиги жәрияланыўы мүмкин, солай да, олар хызмет етиў дәрежеси жағынан хешқашан тең болмайды. Деген менен, қарақалпақ хәм өзбек тиллерине мәмлекетлик тил статусының берилиўи республика аймағында жасап атырған миллетлер хәм халықлардың өз ана тилин пайдаланыўында Конституциялық хуқықларын кемситпейди.

Мәмлекетлик тил – мәмлекет пенен байланыслы дөрелген сиясий және социаллық лингвистикалық категория. Қандай да бир тилдиң мәмлекетлик тил ретинде танылыўы, раўажланыўы жәмийеттиң, мәмлекеттиң социаллық-экономикалық қурылымына, сиясий күшлериниң мүддәхаларына (амбициясына), олардың тутқан ишки, сыртқы сиясатларына, халықтың социаллық лингвистикалық бағыт-бағдарына байланыслы болады. Демек, мәмлекеттик тил дегенимыз – елдиң барлық аймағында хәм түрли турмыс салаларында қолланылыўы хәммеге миннетли болып табылатуғын, рәсмий жағдайы мәмлекетлик дәрежеде белгиленген, белгили бир мәмлекеттиң социаллық - коммуникативлик системасының тийкарғы коппоненти.

Қарақалпақ тили-қарақалпақ халқының миллий әдебий тили болып ғана қалмай, халқымыздың жоқары руўхыйлық хәм мәдениятын асырыў, жетискенликлеримиз хәққында мақтаныш етиў, өзлигимизди аңлаў ушын тийкарғы қурал. Қарақалпақ әдебий тилиниң мәмлекетлик тил сыпатындағы орнын тәмийинлеў, жәмийетлик-сиясий, руўхый-мәдений, экономикалық турмысымыздағы ролин асырыў, тәлим-тәрбия, ис жүргизиў, баспа ислери, ғалаба хабар қуралларында жоқары мәдениятлылық пенен пайдаланыў, сөз байлығы хәм тилдиң грамматикалық қурылысындағы өзгерислерди қалыс бахалап барыў, керек болғанда, шаралар көриў, тилдиң раўажланыўы ушын саналы қатнас жасаўды әмелге асырыў ўазыйпалары менен тиккелей

байланыссы. Соның менен бирге, тилге мүнәсибет, бул – улыўма инсанийлық мәдениеттің ажыралмас бөлими саналады. Сонлықтан да оған хәрдайым ғамқорлық етип, итибар беріў тийкарғы ўазыйпамыз. Әдебий тилге болған итибар, оның абырайын көтеріў ўазыйпасы болса, әдебий тилден пайдаланыўдың қағыйдаларын қатан сақлаў менен белгиленеди.

Мәмлекетлик тил ҳаққындағы Нызамға нызам сыпатында әмел етилиўи бул нызам шығарыўшы ҳәкимият хәм атқарыўшы ҳәкимияттың, хәр бир адамның пуқаралық жуўапкершилиқ дәрежесинен дерек береді. Республикамыз Нызамларында Мәмлекетлик тил ҳаққындағы Нызамының талаплары толық өз сәўлелениўин таппайды.

3-статья. Қарақалпақстан Республикасының аймағында қарақалпақ хәм өзбек тиллериниң мәмлекетлик тил сыпатында ҳәрекет етиўиниң ҳуқықый тийкарлары усы нызам хәм басқа да Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Республикаларының нызам актлери менен белгиленеди, деп көрсетилген.

Бүгинги күнде Қарақалпақстан Республикасының турмыстың түрли тараўлары бойынша 100 ден аслам нызамлары қабыл етилген болып, соннан алтаўында ғана мәмлекетлик тилге байланыссы бәнт берилген:

Билимлендириў ҳаққында (**8-статья. Билим беріў тили** Билимлендириў мәкемелеринде билим беріў тилинен пайдаланыў тәртиби «Мәмлекетлик тил ҳаққында»ғы Қарақалпақстан Республикасының Нызамы менен иретлестириледі.), Ғалаба хабар қурааллары ҳаққында (**4-статья.** Қарақалпақстан Республикасында ғалаба хабар қурааллары өз жумысын «Мәмлекетлик тил ҳаққында»ғы Қарақалпақстан Республикасы Нызамына муўапық әмелге асырады.), Халық депутатларының районлық хәм қалалық кеңеслерине сайлаў ҳаққында, Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесине сайлаў ҳаққында (**35-статья.** Сайлаў бюллетеньлери мәмлекетлик тилде, сондай-ақ округлик сайлаў комиссиясының шешимине муўапық сайлаўшылардың көпшилиги қарым-қатнас жасайтуғын тиллерде басылады.), Реклама ҳаққында (**5-статья. Рекламаның тили** Қарақалпақстан Республикасы аймағында реклама Қарақалпақстан Республикасының мәмлекетлик тиллеринде яки реклама беріўшиниң қәлеўине қарай басқа тиллерде тарқатылады. Белгиленген тәртипте димизге алынған товар белгилери (хызмет көрсетиў нышанлары), баспа усылында терилген буўынлы белгилер (логотиплер) нұсқасы қайсы тилде болса, сол тилде келтирилиўи мүмкин.), Жеке кәрхана ҳаққында (**6-статья. Жеке кәрхананың мөри** Жеке кәрхана өзиниң толық фирмалық атамасы мәмлекетлик тилде жазылған хәм жеке кәрхананың жайласқан жери көрсетилген мөрге ийе болыўы керек. Мөре бир ўақыттың өзінде оның фирмалық атамасы басқа тилде де көрсетилиўи мүмкин.) *Жеке кәрхананың өзиниң атамасы да мәмлекетлик тил нормаларына сәйкес қойылыўы тийислиги келтирилгенде болар еди.*

7-статья. Мәмлекетлик тилдиң рәсмий ҳәрекет етиў салаларында қарақалпақ хәм өзбек тиллериниң қолланылып атырған илимий кәделери хәм нормалары сақланады.

Мәмлекет, мәмлекетлик тилди байытыў хәм жетилистириўди, соның ишинде, оған көпшилиқ тәрәпинен тән алынған илимий-техникалық хәм жәмийетлик сиясий терминологияны енгизиў есабынан байытыў хәм жетилистириўди тәмийинлейди.

Мәмлекетлик тилге жаңа илимий тийкарланған терминлер жәмийетлик додалаўдан кейин Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесиниң тийисли комитетиниң келисими бойынша киргизиледи. *2018-жыл Терминологиялық орайдың (бұрынғы Терминкомның) қайта шөлкестилириўи бул бойынша өзиниң унамлы нәтийжесин берери сөзсиз. Оның атамасын өзгертиў*

менен бирге атқаратуғын хызметин хәм ҳуқықларын кеңейтиў мәселесин де ортаға қойыўымыз зәрүр.

8-статья. Қарақалпақстан Республикасының нызам актлери, мәмлекетлик ҳәкимият хәм басқарыў уйымларының басқа да ҳужжетлери мәмлекетлик тилде қабыл етиледі хәм жәрияланады. Бул ҳужжетлердиң аўдармалары зәрүр болған жағдайларда басқа да айырым тиллерде жәрияланады.

Жергиликли ҳәкимият хәм басқарыў уйымларының ҳужжетлери мәмлекетлик тилде қабыл етиледі хәм жәрияланады. Айырым миллетлердиң ўәкиллери тығыз жасап атырған орынларда жергиликли ҳәкимият хәм басқарыў уйымларының ҳужжетлери республиканың мәмлекетлик тилинде хәм сол миллет тилинде қабыл етиледі хәм жәрияланады.

9-статья. Мәмлекетлик ҳәкимият хәм басқарыў уйымларында жумыс мәмлекетлик тилде алып барылады хәм зәрүрлигине қарай басқа айырым тиллерге аўдарыў тәмийинленеди.

Республикада өткерилетуғын халықаралық әнжуманлардың жумыс тили – мәмлекетлик тил, сондай-ақ қатнасыўшылардың өзлери таңлаған тиллер болып табылады.

Мәмлекетлик тил – басқарыўдың нызамласқан тили, бийликтің өмир сүриў тили. Сонлықтан, «Қарақалпақстан Республикасы Министрлер Кеңеси ҳаққында»ғы, «Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңеси ҳаққында»ғы «Орынлардағы мәмлекетлик ҳәкимият ҳаққында»ғы Қарақалпақстан Республикасының Нызамлары да мәмлекетлик тил ҳаққындағы бәнтлер менен толықтырылса мақұл болатуғын шығар.

10-статья. Кәрханаларда, мәкемелерде, шөлкелерде хәм жәмийетлик бирлеспелерде ис жүргизиў, есап-статистикалық хәм финанслық ҳужжетлер мәмлекетлик тилди билмейтуғын жәмәтлерде мәмлекетлик тил менен бир қатарда басқа да тиллерде әмелге асырылыўи мүмкин, деп көрсетилген, лекин банк, есап-статистикалық хәм финанслық мәкемелеринде ис жүргизиў ҳужжетлери, дерлик, рус тилинде қолланылыўи бизиң күнделики турмысымызда елеспесиз әдеттеги жағдайға айланып кеткен. *Мысалы: Банк пластик картадан саўда қылғанымызда кликтен келетуғын хабар рус тилинде бирақ латын әлипбесинде жазылып келеди: покупка-харид- сатып алыў,оплата уштепно проведена, г.Ташкент, Ҳамза р-н (Ҳамза районының аты өзгергенине бир неше жыллар болса да) номер платежа,дата, абонент стал доступен т.б. Усы жағдайларға үйренисиң кетиў бийарўалық иллетине алып келеди. Телекоммуникациялар ҳаққында нызамларға мәмлекетлик тил ҳаққында бәнт киргизиў керек.*

14-статья. Қарақалпақстан Республикасының аймағында жасап атырған адамларға, мәмлекетлик шөлкелер хәм мәкемелерге, жәмийетлик бирлеспелерге арзалар, усыныслар, шағымлар менен мәмлекетлик хәм басқа да тиллерде мүрәжат етиў ҳуқықы тәмийинленеди.

Пуқаралардың мүрәжатлары ҳаққында Қарақалпақстан Республикасының Нызамында мәмлекетлик тил ҳаққында бир де сөз жоқ.

16-статья. Телевидение көрсетиўлери хәм радио еситтириўлери мәмлекетлик тилде, сондай-ақ, басқа тиллерде алып барылады. Бул Ғалаба хабар қурааллары ҳаққындағы нызамда (**4-статья.** Қарақалпақстан Республикасында ғалаба хабар қурааллары өз жумысын «Мәмлекетлик тил ҳаққында»ғы Қарақалпақстан Республикасы Нызамына муўапық әмелге асырады.) деп көрсетилген. *Демек бул статьяға әмел қылынған.*

17-статья. Баспа жумысы мәмлекетлик тилде, ал талапларды есапка алыў менен басқа да тиллерде әмелге асырылады, деп көрсетилиўине қарамастан, *Баспа жумысы ҳаққында, Мәлимлеме-китапханалық жумыс ҳаққында Қарақалпақстан Республикасының нызамла-*

рында мәмлекетлик тил ҳаққында ыызамға әмел етиў, тил тазалығына, нормаларына итибар ҳаққында бәнт киргизилмеген.

18-статья. Почта-телеграф жөнелтпелери мәмлекетлик тилде ямаса пукаралардың тилеги бойынша баска тилде әмелге асырылады, деп көрсетилиўине қарамастан, Почта байланысы ҳаққында Қарақалпақстан Республикасының ыызамында, мәмлекетлик тил ҳаққында ыызамға әмел етиў ҳаққында сөз жоқ.

19-статья. Мәкемелер, шөлкемлер ҳәм жәмийетлик бирлеспелер мөрлериниң, штампларының, бланкаларының текстлери мәмлекетлик тилде жазылады.

Қарақалпақстан Республикасы аймағында жайласқан халықаралық шөлкемлер ҳәм мәкемелердиң, бирликтеги кәрханалардың, сондай-ақ, миллий мәдений жәмийетлер ҳәм орайлардың мөрлериниң, штампларының, бланкаларының текстлери өзлери қөлеген тилде жазылады ҳәм мәмлекетлик тилде тәкирарланады. Жеке кәрхана ҳаққындағы ыызамда ғана бул статья сәўленген. Басқа меншик формадағы кәрханалар ыызамында да көрсетилиўи керек.

20-статья. Қыстырылып қойылатуғын атамалар, хабарландырыўлар, басқа жазылған қағазлар ҳәм басқа да көрсетпели, сондай-ақ, аўызша мағлыўмат текстлери мәмлекетлик тилде рәсмийлестириледі ҳәм жәрияланады.

Қалалық жолаўшылар транспорты ҳаққында, т.б. бир қатар Қарақалпақстан Республикасының ыызамларында, мәмлекетлик тил ҳаққында ыызамға әмел қылыў көрсетилип қойылса мақул болар еди. Әсиресе, Қалалық жолаўшылар транспортындағы қыстырылған жөнелис (маршрут) атамалар. Мысалы: *Базар стоянка, Ж.д.(Т-Ж) вокзал, Роддом, ресболница, детский, Санчасть, инфекционный т.б.* булардың дурыс жазылыўы, қайсы графикада жазылыўы-өз алдына мәселе. Орайлық базар. Теле орай, сыяқлы дурыс жазылғанлары да бар, әлбетте.

21-статья. Кәрханалардың ислеп шығарған өнимлери, мәмлекетлик тилде, керек болған жағдайда ҳәм мүмкиншилигине карап баска да айырым тиллерде ярлықлар, инструкциялар, этикеткалар менен тәмийинленеди, деп көрсетилиўине қарамастан, *Тутыныўшылардың ҳуқықларын қорғаў ҳаққында, Өнимлерди ҳәм хызметлерди сертификатластырыў ҳаққында Қарақалпақстан Республикасының ыызамларында, мәмлекетлик тил ҳаққында ыызамға әмел қылыў көрсетилип, алған заты яки хызмети сыпаты, пайдаланыў жорықнамасы мәмлекетлик тилде танысыўы кепилленеди деп көрсетилип қойылғаны мақул болар еди.*

22-статья. Республиканың ҳәкимшилиқ-аймақлық бирликлериниң, майданларының, көшелериниң ҳәм географиялық объектлериниң атамалары мәмлекетлик тилде жазылады, деп көрсетилген. Бирақ «Қарақалпақстан Республикасында ҳәкимшилиқ-аймақлық дүзилis, топонимикалық объектлерге атамалар беруі ҳәм олардың атамаларын қайта өзгертиў мәселелерин шешиў тәртиби ҳаққында» Қарақалпақстан Республикасының ыызамында мәмлекетлик тил ҳаққында ыызамға әмел етиў кереклиги көрсетилмейди.

Хәзирги күн сайын көркейип, абаданласып баратырған қаламыз гүзарлары бойындағы жаңа имаратларды көрип көзиң куўанады. Бирақ, оларда жайласқан саўда шақапшалары менен халыққа турмыс хызметин көрсетиўи ҳәр қыйлы меншик формасындағы кәрханалардың атамаларына көзиң түссе, қайсы елде жүргениңди аңлаў мүшкил. Әпиўайы ғана бир мысал, көшелерге жазылып қойылған айырым асхана, ресторан, кафе-барлардың атларына итибар беретугын болсақ, басым көпшилигинде сырт еллерден кирип келген атамаларды ушыратамыз. (дурыс жазылыўы ҳаққында

айтпасак та болады: *Хоразм Гамбургги, Grand lavash, King lavash, Ideal ,Green market, Alligator, Cinnamon, Kinder, Renome, Versal, Gold millenium, La prima, Мур продуктов, Встреча, "999", "7иЯ (Семья)", Шашилык-Машилык т.б.*). Мәмлекетимиз басшысының өзбек тилине мәмлекетлик тил бийлиги берилгениниң отыз жыллығына бағышланған салтанатлы мәресиминдеги «Миллий өзлигимиз ҳәм ғәрезсиз мәмлекетшилигимиздиң тымсалы» атлы баянатында атап өтилгениндей, «Жәмийетлик объектлерге ат қойыў —бул әпиўайы жеке ямаса жеке меншик ис емес. Бул бәршемиздиң Уатансүйиўшиик ҳәм мәнаўий дәрежемизди анық көрсететуғын өзине тән өлшем есапланады. Буны ҳеш ким ҳеш ўақытта умытпаўымыз керек».

Қарақалпақ тилиниң лексикасы да жүдә бай. Миллийлигимизди аңлатып турыўшы атамаларды таңласак жүдә шырайлы болар еди. Мәселен, кейинги жыллары миллийлигимизди билдириўи атамалардан «Алпамыс», «Бес қала», «Қырық қыз» (кейинги ўақытлары «Таж махал»?), «Айзада», «Шахсәнем», «Сәўкеле», «Хантөре», «Истиқдол», «Атабек-Кумуш», «Ата мәкан» сыяқлы атамаларды көрсек көзимиз куўанады, кулакка да жағымлы еситиледи. Бундай ислеўге бизде бурыннан дәстүр бар тек жуўапкершилик жетиспейди, еле мәмлекетлик тил ҳаққында ыызам жоқ ўақтында да «Қырық қыз», «Гулайым», «Сәрбиназ», «Гөззал», «Абадан», «Бердақ», «Әмиўдарья», «Тумарис», «Ташкент», «Нөкис», сыяқлы үлкен саўда ҳәм хызмет көрсетиў орынлары, мийманханалар атларының, дерлик, барлығы қарақалпақша еди - ғой?!

Республикамыз баспасөз бетлеринде жәрияланған Ж.Базарбаевтың «Терминком керек-аў сирә...», Қ.Қошановтың «Туўры сөйлеў ҳәм дурыс жазыў-заман талабы», К.Смамутовтың «Шөлкем сөзге айланған көркем сөзлер», А.Пазыловтың «Терминкомның кереклиги сезилип тур», Б. Сапаровтың «Ойландыарлық мәселелер» атлы т.б. мақалалары жәмийетшилик тәрәпинен үлкен қанаатланыўшылық пенен күтип алынды.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.Мирзиёев «Мәмлекетлик емес тәлим хызметлерин көрсетиў искерлигин және де жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2017-жыл 15-сентябрьдеги ПҚ-3276-санлы қарары 6-бәнтинде «өзлерине ат таңлаўда ўатанымыздың даңқлы ҳәм уллы алымлары, жәмийетлик ғайраткерлери исмлеринен орнатылған тәртипте пайдаланыў»ды усыныс етип, бәршемизге бул бағдарда жаңа үлги көрсетти.

24-статья. Қарақалпақстан Республикасында мәмлекетлик ямаса басқа да тиллерге менсинбей ямаса қаслық пенен қатнас жасаў қадаған етиледі. Пукаралардың қарым-қатнас, тәрбия ҳәм оқыў тилин таңлап алыў ҳуқықын әмелге асырыўына тосқынлық жасаўшы адамлар ыызам ҳүжжетлерине муўапық жуўапкер болады. Қарақалпақстан Республикасының тараўлардағы ыызамларында мәмлекетлик тилге әмел етиўи тийислиги өзиниң сәўленелиўин таппаған болса қалай жуўапкер болыўы мүмкин.

Тил ҳаққындағы ыызамның рәсмийтшылықтан ары өте алмай атырғанының себеплериниң бири де бул-тийисли тараўлар ыызамларының Тил ҳаққындағы ыызамның режелерин өзінде сәўленелдирмеўи болып табылады. Сонлықтан Қарақалпақстан Республикасының барлық тараўлардағы ыызамларында мәмлекетлик тилге әмел етиўи тийис екенлиги ҳаққында статья яки арнаўлы бәнтлер менен көрсетилип қойылыўы мақсетке муўапық. Себеби, сол тараў менен тикелей шуғылланыўшылар Мәмлекетлик тил ҳаққындағы ыызам менен толық таныс бола бермеўи мүмкин.

Әлбетте, ыызамларға киритилгени менен барлық машқалалар өз шешимин таўып кете қояды демекши

емеспиз. Соның менен бирге, тийисли ызымларға киргизилип, ызымластырылып, қәнигелердиң мәсләхәтин алып ис тутылса нәтийже де болар еди.

Тил — миллеттин ең жоқары қәдирияты болып есапланады. Усыннан келип шығып, әйемги хәм бай тарийхқа ийе болған, ғәрезсизлик себепли қәдирикымбаты тикленген, хәзирги ўақытта жүз берип атырған глобалласыў дәўиринде заманағой раўажланыўдың барлық тараўларының талапларына жуўап беретугын дәрежеде имканиятқа ийе болған тилимиздиң раўажланыўын жаңа басқышқа көтериў ушын мәмлекетлик тилди байытыў, оны және де жетилистириўге, мәмлекетлик тил сыпатындағы статусын бекемлеў хәм ызым талапларның толық орынланыўына ерисиў, тил мәдениатын және де жетилистириўге бағдарланған илажлар комплексин ислеп шығыў зәрүр.

Фундаментал илимлер, заманағой мәлимлеме хәм коммуникация технологиялары, санаат, банк-қаржы системасы, юриспруденция, дипломатия сыяклы жүдә әҳмийетли тармақларда қарақалпақ тили өзиниң

Әдебиятлар

1. "Миллий өзлигимиз хәм ғәрезсиз мәлекетшилигимиздиң тымсалы" (Ш. Мирзиёвтың өзбек тилине мәмлекетлик тил бийлиги берилгенин отыз жыллығына бағышланған салтанатлы мәресиминдеги шығып сөйлеген сөзи). /«Еркин Қарақалпақстан», №129-130, 26-октябрь 2019.
2. Қарақалпақстан Республикасының Конституциясы. 1993.
3. Қарақалпақстан Республикасының Мәмлекетлик тил ҳақындағы Нызамы. 1989.
4. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами" 2017 йил, 38-сон, 1033-модда.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада қарақалпақ тилига давлат тили мақоми берилиши, унинг тарихий ва ижтимоий-сиёсий аҳамияти, қонун ижроси низом талаплариниң ҳолатлари тўғрисида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается приданию государственного статуса каракалпакскому языку, его историческое и социально-политическое значение и вопросам практической реализации требований закона.

SUMMARY

The article is dedicated to giving the state status to the Karakalpak language, its historical and socio-political significance and practical implementation of the requirements of the law.

ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫНЫҢ КӨЛЕМИ ХӘМ ШЕҒАРАСЫ

А.Қ.Пирниязова – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: фразеологизм, мақоллар, штамп, клише, ибора, хикматли сўзлар, паремиялогия, турғун бирликлар.

Ключевые слова: фразеологизм, пословицы, штамп, клише, идиома, крылатые слова, паремиялогия, устойчивые словосочетания.

Key words: phraseology, proverbs, stock phrase, cliché, idioms, pithy sayings, paremiology, stable word combinations.

Тил билиминде сөзлик қурамның айрықша топары сыпатында танылатуғын фразеологизмлер ҳақындағы машқала ертеден илимпазлардың дыққатын өзине тартып қиятыр. Антик дүнья илиминде фразеологияның бир неше мәселелери бойынша изертлеўди Аристотель баслағаны классикалық филологиядан мәлим [7:86], ал түркий филологиясында XIX әсирде Мырза Казәмбек (1802-1870) *фразеология* терминин қолланған [10:9].

Түркий тил билиминде фразеологияның қәлиплесиў хәм раўажланыўын белгили илимпаз Б.Йүлдошев үш дәўирге бөлип қарайды: I дәўир XVIII әсирдиң орталарынан XX әсирдиң 30-жылларына шекемги дәўирди өз ишине алады. Бул фразеологияның изертленуиниң жолға қойылған ўақты.

II дәўир XX әсирдиң 30-50-жыллары. Бул лингвистикада фразеологияның өз алдына тараў болып қәлиплесиў дәўири. III дәўир XX әсирдиң 60-жылларынан басланып хәзирге шекем даўам етип келмекте [10:4-5].

«**Фразеологизм**» түсинигине хәм фразеологияның көлеми мәселелерине тоқтап өтемиз. Хәзирги дәўирде фразеологиялық материалларға түрли көзқараслар қәлиплести - бул кең хәм тар бағдарда. Е.М.Галкина-Федорук, А.А.Реформатский, А.И.Ефимов, В.Виноградовтың мийнетлеринде фразеологияға барлық турақлы сөз дизбеклерин, нақыл-мақалларды, афоризмлерди, ушырма сөзлерди киргизеди.

М.М.Копыленко фразеологияның объектине кең көз қарастан қарап, онда лексемалардың жеке хәм топар

хакыйкый орнын ийелеўине ерисиў, усы мақсетте заманағой сабақлықлар, этимологиялық, аўдарма хәм салыстырмалы сөзликлер жаратыў, зәрүр атама хәм ибаралар, түсиник хәм категорияларды ислеп шығыў тараў қәнигелериниң алдындағы әҳмийетли ўазыйпалардың бири болып табылады.

Бул жылы 1-декабрьде Қарақалпақстан Республикасының «Мәмлекетлик тил ҳақында» ғы ызымамының қабыл етилгенине 30 жыл толады. Хәр жылы бул сәне қарсаңында республикамыз бойлап түрли ушырасыўлар, байрам кешелериниң өткерилиўи дәстүрге айланған. Бул сәнени байрам қарсаңында тек салтанатлы мәжилислер өткериле менен ғана шекленип қалмай, Мәмлекетимиз басшысының атап өткениндей, «Хәр биримиз мәмлекетлик тилге болған итибарды ғәрезсизликке болған итибар деп, мәмлекетлик тилге болған хұрмет хәм садықлықты ана-Ўатанға болған хұрмет хәм садықлық деп билиўимиз, сондай көзқарасты турмысымыздың қағыйдасына айландырыўымыз керек» деп есаплаймыз.

болып дизбеклесиўи үйренилиўи керек деген пикир билдиреди. [Копыленко, Попова, 1978]. Фразеологияның объектін тар бағдарда түсиниў А.И.Молотков, М.Т.Тағиев, И.А.Федосов хәм б. мийнетлеринде көзге түседі. А.И. Молотков хәм И.А. Федосов фразеологияның объекти турақлы сөз комплекслери деп белгилейди [Молотков А.И., 1974, Федосов И.А., 1987].

Белгили түркологлар С.К.Кеңесбаев, Ш.У.Рахматуллаевлардың арнаўлы изертлеўлери түркий фразеологиясының пайда болыўы хәм раўажланыўына үлкен жол салды. Ш.У.Рахматуллаевтың кандидатлық диссертациясы фәйил фразеологизмлердиң өзгешелигине арналған [17].

Фразеологизмлерди изертлеў қайсы бағдарларда алып барылғаны ҳақында бир қанша мийнетлерде сөз етилди [13; 18].

Қарақалпақ тилиниң фразеологиясы бойынша бир қанша изертлеў жумыслары алып барылды. Деген менен, хәзирги күнге шекем системалы түрде жазылған арнаўлы мийнетлер аз. Ең дәслеп қарақалпақ филологиясында «*фразеология*» деген термин Қ.Айымбетов тәрәпинен қолланылған [1:86]. Қарақалпақ тили фразеологизмлерге бай тиллердиң бири болып есапланады. Профессор Е.Бердимуратов фразеологизмлерди қарақалпақ тилиниң лексикасына байланыслы, «Әдебий тилдиң функционаллық стиллериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы» мийнетинде фразеологизмлердиң көркем шығармалар тилин-